

УДК 821.162.1Шульц.09

Natalia Matorina

ORCID: 0000-0001-6012-5663

O RECEPCJI ANTROPOLOGICZNEGO WYMIARU POETYKI DOŚWIADCZENIA BRUNONA SCHULZA

Streszczenie. Na tle kardynalnych przemian światowej myśli literaturoznawczej końca XX – pierwszej ćwierci XXI wieku zmieniły się również konteksty, w których czytają i badają, postrzegają i przyswajają dzieła znanego polskiego modernisty pierwszej połowy XX wieku Brunona Schulza. W pracy podjęto próbę uogólnienia i analizy antropologicznych kategorii, które pojawiają się w prozaicznych (artystycznych, literacko-krytycznych, epistolarnych) dziełach Schulza, a jednocześnie stanowią podstawę jego autorskiej filozofii, co pozwala nakreślić najpełniejszy obraz realizacji kluczowych wymiarów antropologicznych z dziedziny antropologii literackiej i antropologii literatury. Teoretyczna baza badań zawiera aktualne prace znanych badaczy, teoretyków nowych nurtów i kierunków w dziedzinie antropologii literackiej, takich jak: W. Iser, C. Geertz, H. U. Gumbrecht, M. P. Markowski, S. Chwin, W. Bolecki, E. Levinas, A. Banasiak, K. Stala, H. R. Jauss, H.-G. Gadamer, R. Nycz, M. Popiel, P. Sitkiewicz, K. Wyka, Ż. Nalewajk i inni. Specyfika i innowacyjność autorskiego światopoglądu Brunona Schulza stały się aksjomatami badawczymi za życia autora, a rozpowszechnienie jego dzieł w polskim, a następnie ukraińskim obiegu czytelnicznym i literaturoznawczym przyczyniło się do powstania głębszych i szerszych studiów, dlatego wybór przedstawionego w pracy wektora – analizy poetyki doświadczenia przez pryzmat wymiaru antropologicznego – nie jest przypadkowy i umożliwia pełniejszą i bardziej wszechstronną analizę antropologicznych kategorii Schulza. Wszystkie uwagi, porównania, uogólnienia, założenia, wnioski itp. wymienione w badaniu dotyczą również epistolarnego dziedzictwa Brunona Schulza. Szczególnej wagi nabiera semantyczna trójjedność „autor-bohater-czytelnik”, dzięki której dzieła udaje się analizować w kontekście dialogu zobiektywizowanego przez autora świata artystycznego i realnej, konkretnie historycznej rzeczywistości. Równie ważna jest interakcja tekstu z przestrzenią pozatekstową, tradycją kulturową, dynamiką świadomości itp. Kompleksowe omówienie szeregu kluczowych wymiarów

антропологічних в творчості писарза-modernisty може слугувати як підстава до дальших badań, в szczególności porównawczych.

Слова ключові: humanistyka, antropologia, antropologia literacka, antropologia literatury, Bruno Schulz, tekst artystyczny, dzieła epistolarne, poetyka, antropopoetyka, estetyka antropologiczna, kinopoetyka, antropologiczny składnik środków poetyckich Schulza, antropologiczny wymiar poetyki.

Nota o autorze: Natalia Matorina, kandydat nauk filologicznych, docent, docent Katedry Filologii Germańskiej i Słowiańskiej na Wydziale Filologicznym Donbaskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego (m. Słowiańsk – m. Dniepro).

E-mail: n.m.matorina@gmail.com

Наталя Маторіна

ДО ПИТАННЯ ЩОДО РЕЦЕПЦІЇ АНТРОПОЛОГІЧНОГО ВИМІРУ ШУЛЬЦІВСЬКОЇ ПОЕТИКИ ДОСВІДУ

Анотація. На тлі кардинальних трансформацій світової літературознавчої думки кінця XX – першої чверті XXI ст. змінилися й контексти, у яких читають та досліджують, сприймають та засвоюють твори знаного польського модерніста першої половини XX ст. Бруно Шульца. У роботі здійснено спробу узагальнити та проаналізувати антропологічні категорії, що фігурують у прозових (художніх, у певний спосіб і літературно-критичних, епістолярних) шкульцівських творах і водночас є основою його авторської філософії, що дає змогу окреслити найбільш повну картину реалізації ключових антропологічних вимірів із галузі літературної антропології та антропології літератури. Теоретична база дослідження містить актуальні праці відомих дослідників, теоретиків нових течій та напрямів у галузі літературної антропології, як-от: В. Ізера, К. Гірца, Г. У. Гумбрехта, М. П. Марковського, С. Хвіна, В. Болецького, Е. Левінаса, А. Банасяк, К. Сталі, Г.Р. Яуса, Г.-Г. Гадамера, Р. Нича, М. Попель, П. Сіткевича, К. Вики, Ж. Налевайк та ін. Специфічність та новаторство авторського світогляду Бруно Шульца стали дослідницькими аксіомами ще за життя автора, а поширення його творів у польському, а згодом й українському читацькому й літературознавчому обігу сприяли виникненню глибших та ширших студій, тож вибір окресленого в розвідці вектору – аналізу поетики досвіду крізь призму антропологічного

виміру – не випадковий і дає можливість більш повно й різнобічно проаналізувати шульцівські антропологічні категорії. Особливої ваги набуває семантична триєдність «автор – герой – читач», завдяки якій твори вдається заналізувати в контексті діалогу об'єктивованого автором художнього світу й реальної, конкретно-історичної дійсності. Не менш важливою є взаємодія тексту з позатекстовим простором, культурною традицією, динамікою свідомості тощо. Комплексне висвітлення низки ключових антропологічних вимірів у творчості письменника-модерніста може слугувати базою для подальших досліджень, зокрема компаративних.

Ключові слова: гуманітаристика, антропологія, літературна антропологія, антропологія літератури, Бруно Шульц, поетика, антропоестетика, антропологічна естетика, кінопоетика, антропологічний складник Шульцових поетологічних засобів, антропологічний вимір поетики.

Інформація про автора: Маторіна Наталя Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ – м. Дніпро).

Електронна адреса: n.m.matorina@gmail.com

Natalia Matorina

ON THE ISSUE OF THE RECEPTION OF THE ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF SCHULZ'S POETICS OF EXPERIENCE

Abstract. Against the background of radical transformations of world literary studies thought at the end of the 20th – the first quarter of the 21st century, the contexts in which the works of the well-known Polish modernist of the first half of the 20th century, Bruno Schulz, are read and studied, perceived and assimilated have also changed. The work attempts to generalize and analyze the anthropological categories that appear in prose (artistic, in a certain way, and literary-critical, epistolary) works of Schulz and at the same time are the basis of his author's philosophy, which makes it possible to outline the most complete picture of the implementation of key anthropological dimensions from the field of literary anthropology and anthropology of literature. The theoretical basis of the study contains the relevant works of well-known researchers and theoreticians of new currents and directions in the field of literary anthropology, such as W. Iser, C. Geertz, H. U. Gumbrecht, M. P. Markowski, S. Chwin, W. Bolecki, E. Levinas, A. Banasiak, K. Stala, H. R. Jaufß,

H.-G. Gadamer, R. Nycz, M. Popiel, P. Sitkiewicz, K. Wyka, Ż. Nalewajk, etc. The specificity and innovation of the author's worldview of Bruno Schulz became research axioms during the author's lifetime, and the spread of his works in the Polish and later Ukrainian literary studies and readership contributed to the emergence of deeper and broader studios, so the choice of the vector outlined in the research, the analysis of the poetics of experience through the prism of anthropological dimension, is non-accidental and makes it possible to analyze Schulz's anthropological categories more fully and comprehensively. All the observations, comparisons, generalizations, assumptions, conclusions, etc., which are mentioned in the study, can also be applied to the epistolary heritage of Bruno Schulz. The semantic trinity „author – character – reader” acquires special importance, thanks to which it is possible to analyze the works in the context of the dialogue between the artistic world objectified by the author and real, concrete-historical reality. No less important is the interaction of the text with the extratextual space, cultural tradition, dynamics of consciousness, etc. Comprehensive coverage of some key anthropological dimensions in the work of the modernist writer can serve as a basis for further research, in particular, comparative research.

Keywords: humanitarianism, anthropology, literary anthropology, anthropology of literature, Bruno Schulz, artistic text, epistolary, poetics, anthropopoetics, anthropological aesthetics, film poetics, anthropological component of Schulz's poetic means, anthropological dimension of poetics.

Information about autor: Natalia Matorina, Candidate of Science (Linguistics), Associate Professor, Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University (Sloviansk – Dnipro).

E-mail: n.m.matorina@gmail.com

Wstęp. Pod koniec XX i na początku XXI wieku światowa myśl literaturoznawcza zdążyła przeżyć „epokę” teorii, która opracowała nowe strategie czytania i interpretacji dzieł artystycznych niektórych mistrzów słowa. W tym czasie odbyła się ponowna ocena dziedzictwa kulturowego przeszłości i odkrycie wielu nieznanych momentów w historii literatury. Na tle takich przemian radykalnie zmieniły się także konteksty, w których czytają i badają, postrzegają oraz odbierają dzieła znanego polskiego artysty pierwszej połowy XX w. Brunona Schulza.

Badawczy dyskurs Schulza znacznie przewyższa dziś dyskurs Schulza literacki, epistolarny, literacko-krytyczny, obrazowy i w pewnym sen-

sie dyskurs prozopograficzny. O tym znana badaczka twórczości Schulza, współzałożycielka i kierownik Polonistycznego Centrum Naukowo-Informacyjnego im. Igora Menioka Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Iwana Franki w Drohobyczu Wiera Meniok słusznie zauważa: „... mogę powiedzieć z pewnością – nie ma zagrożenia, że tematy wokół niego [Brunona Schulza – N. M.] się wyczerpią” [cytowane za: 22, s. 105], a historyk, tłumacz, publicysta, literaturoznawca, dziennikarz, badacz stosunków między Polska a Ukraina, znany wielbiciel twórczości Brunona Schulza Andrij Pawłyszyn dodaje: „... w badaniu, popularyzacji i artystycznej interpretacji genialnego Brunona miejsca starczy wszystkim” [21, online].

Proponujemy autorską percepcję i recepcję (według współczesnych terminów naukowych) wymiaru antropologicznego, co pozwala zrozumieć oryginalność antropologicznej poetyki doświadczenia, w szczególności szulcowskiej.

Wszystkie uwagi, porównania, uogólnienia, założenia, wnioski itp. wymienione w badaniu dotyczą również epistolarnego dziedzictwa Brunona Schulza. Do epistolarnej literatury artysty należy zbiór *Księga listów* – autentyczne źródło informacji o charakterze biograficznym, a także ciekawych danych pod względem specyfiki użycia słowa artystycznego [15]. Korespondencję tę zbierał i porządkował Jerzy Ficowski, wyposażając publikację w szczegółowe komentarze dotyczące okoliczności poszukiwania tekstów, ich atrybutów, wspomnianych wydarzeń i osób. Dziedzictwo epistolarne Schulza zawiera ocalałe listy do przyjaciół i kolegów – Juliana Tuwima, Jarosława Iwaszkiewicza, Stanisława Ignacego Witkiewicza, Kazimierza Truchanowskiego, Witolda Gombrowicza, Tadeusza Wojciechowskiego oraz do różnych instytucji edukacyjnych, a także zostały znalezione listy do Brunona Schulza od Debory Vogel, Wilhelma Schulza, Stanisława Ignacego Witkiewicza, Witolda Gombrowicza, Artura Sandauera i in. Bruno Schulz pozostawił niezwykle przykłady dzieł epistolarnych: listy pisarza odzwierciedlają życiowe doświadczenia autora, światopogląd, relacje ze współczesnymi, preferencje estetyczne, a także indywidualny styl Schulza, pewne eksperymenty językowe i literackie itp.

Pozostając faktem życia prywatnego Brunona Schulza, jego listy stały się realiami życia artystycznego; z nich czytelnik z pierwszej ręki dowia-

duje się z jednej strony o różnorodnych informacjach z życia osobistego artysty i cechach twórczych, z drugiej o życiu Drohobycza z czasów Brunona Schulza – galicyjskiej prowincji położonej w południowo-zachodniej części wieloetnicznej i wieloreligijnej Galicji i wyróżniającej się rzadkim współistnieniem różnych kultur, języków, religii i tradycji.

Jerzy Ficowski słusznie podkreśla, że listy stanowią nie tylko zbiór epistolarny, ale przede wszystkim rodzaj autobiografii pisarza, dodają do jego biografii znaczący materiał: znany dziś życiorys Brunona Schulza został zrekonstruowany dzięki jego listom, z fragmentów wspomnień tych, którzy go przeżyli i nielicznych dokumentów. Znany badacz twórczości i biografii dodaje, że zachowany materiał epistolarny to tylko skąpe pozostałości niezwykle obfitego, nieodwracalnie zaginionego zbioru epistolograficznego, który Schulz przez lata gromadził i starannie układał w określonej kolejności. Oczywiście analiza twórczości Brunona Schulza, biorąc pod uwagę korespondencję pisarską, przyczynia się do bardziej całościowego i dokładnego zbadania unikalnego dziedzictwa artystycznego mistrza słowa.

Bierzemy więc pod uwagę źródła epistolarne Brunona Schulza przy analizie twórczości prozaicznej pisarza, ponieważ po pierwsze, początków pisania Schulza należy szukać właśnie w epistolarnym dziedzictwie Brunona Schulza „prototypami” pierwszych opowiadań Schulza były właśnie jego listy: najpierw listy były dla Schulza jedyną odmianą twórczości literackiej; późniejsza, profesjonalna, zrodziła się z komunikacji epistolarnej przeznaczonej dla jedyne go czytelnika-adresata (E. Ficowskiego); po drugie, listy Brunona Schulza są cennym autentycznym źródłem biograficznym; po trzecie, listy szulcowskie zawierają ciekawe informacje na temat specyfiki użycia słowa artystycznego, gdyż, jak wiadomo, ze względu na opcjonalność upubliczniania własnych listów pisarze czują się nieograniczonymi prawami konwencji artystycznej, więc narracyjny sposób ich dzieł epistolarnych, w przeciwieństwie do narracji dzieła artystycznego, staje się bardziej swobodny, naturalny.

Tekst literacki jako unikalny sposób badania ludzkiego doświadczenia. Końcowi XX wieku właściwy podział nauk humanistycznych. Istniejące już europejskie metodologie straciły na aktualności, pobudziwszy naukowców do przemyślenia gałęzi humanizmu. Poszukiwania naukowe nie

ograniczały się tylko do metod – reinterpretowały sam przedmiot, jego status. Humanistyka została zmuszona do przekroczenia ustalonych granic, żeby z innej perspektywy spojrzeć na koncepcję humanizmu popieraną od czasów Oświecenia. Inaczej mówiąc, chodzi o podejściu ekscentrycznym, które różni się od tradycyjnych metod badawczych.

Niemiecki filolog-anglista, literaturoznawca Wolfgang Iser, jeden z twórców estetyki receptywnej lub estetyki odbiorcy, uważa antropologię literacką za nową perspektywę w literaturoznawstwie, podkreślając, że ta ostatnia nie powinna zamieniać się w naukę społeczną: zamiast tego ważne jest, aby analizować tekst literacki jako unikalny sposób badania ludzkiego doświadczenia [7]. Czytelnik ze swoim doświadczeniem czytelniczym, wykształceniem, wiekiem, wartościami moralnymi itp., przepuszcza przez siebie tekst artystyczny, stając się rodzajem filtra, a dzieło, przechodząc przez czytelnika (filtr), wypełnia się własnym sensem.

Clifford Geertz bada również interakcje między literaturą a antropologią: znany amerykański antropolog i socjolog podkreśla narracyjny zwrot w antropologii, który jest realizowany w określonym typie poetyki. Naukowiec wyraża opinię na temat roli antropologa jako badacza kultur i ludzkich sposobów bytu. Zauważa, że uzyskanie dostępu do różnych stylów życia innych ludzi nie ogranicza się tylko do wrażliwości antropologa, ponieważ wymaga uświadomienia sobie, jak bardzo ta wrażliwość wyraża się w przygotowaniu metodologicznym. Badacz zaznacza, że spotkanie antropologa z innymi nie tylko pomaga w zrozumieniu, ale także generuje zbiór różnych ocen i przekonań. C. Geertz wyraża opinię na temat „niebezpiecznej nauki”, która może powodować niepewność i różne oceny, co jest bardziej powszechne w literaturze niż w naukach ścisłych. Podkreśla, że pozbawienie podmiotu autonomii w antropologii jest nieuzasadnione, ponieważ każda interpretacja jest tłumaczeniem; na tej podstawie interpretacji tekstu istnieją czynniki kulturowe. Antropolog uważa, że badanie różnych kultur i tradycji literackich jest ważne dla poszukiwania nowych perspektyw i zrozumienia własnych uprzedzeń [5].

Hans Ulrich Gumbrecht, filozof, literaturoznawca, uczeń i zwolennik idei Isera, akcentuje czytanie i wyobraźnię jako priorytetowe czynniki w kształtowaniu osobowości. Jego poglądy uzupełniają wspomniane wcze-

śniej koncepcje, w szczególności o niezwykłym znaczeniu literatury dla rozwoju człowieka. Niemiecko-amerykański badacz porusza pytanie, dlaczego właśnie ludzka egzystencja potrzebuje fikcji dla swojego samorozwoju. Poglądy te sugerują, że literatura nie tylko bawi lub uczy, ale także wpływa na proces samowiedzy i samodoskonalenia. W swoich rozważaniach naukowiec porównuje literaturę ze źródłem, które pozwala osobie otworzyć nowe perspektywy, wyobrazić sobie i doświadczyć różnych scenariuszy i sytuacji, co sprzyja rozwojowi jednostki i powiększeniu jej wyobrażenia kulturowego [6].

W dyskusjach z amerykańskim slawistą, tłumaczem, teoretykiem literatury Kevinem Platterem Gumbrecht krytykował ideę „socjalizacji” literaturoznawstwa, która miała wszystkie cechy naukowości. Zamiast tego uzasadniał znaczenie wyobraźni, która wykracza poza zwykłe metody myślenia i jest akceptowana przez literaturę: według niemieckiego literaturoznawcy i filozofa takie myślenie nie ma ogólnych cech i należy je umieścić w kontekście kultury.

Badacz podkreślił również, że ryzyko pojawia się, gdy osoba nie tylko staje w obliczu nowego, ale także czuje się zmuszona do tej sytuacji. Wymaga to własnej decyzji i może prowadzić do zmian w postrzeganiu świata i kultury. Takie podejścia poszerzają rozumienie literatury i antropologii, wprowadzając nowe koncepcje i pomagając w odkrywaniu elastyczności i złożoności ludzkiej świadomości. Niemiecki pisarz, krytyk, teoretyk literatury (a także słynny architekt) Peter Behrens i francuski artysta Emile Galle podkreślają wagę znaczenia takich cech umysłowych, jak wyobraźnia, odczucia, pamięć itp., które prowadzą do przemyślenia modelu człowieka. W pewien sposób to także podkreśla różnicę hipotez filozoficznych oraz znaczenie doświadczenia i doznań dla zrozumienia człowieka i kultury.

Opisane poglądy pomagają uwzględnić unikalne aspekty literatury i kultury ludzkiej, niezależnie od ogólnych modeli lub konstrukcji, które mogłyby zaliczać je do ogólnych teorii lub koncepcji antropologicznych. W. Iser, używając metafory literatury jako lustra, zauważył, że to, co obserwujemy, może się zmienić nawet z powodu samej obserwacji. Przyczyniło się to do analizy przez naukowca roli literatury w kształtowaniu osobowości: niemiecki badacz zrezygnował z idei wychowania poprzez groma-

dzenie wiedzy encyklopedycznej, proponując koncepcję samokształcenia opartą na wewnętrznej autorefleksji mającej na celu poszerzenie rozumienia świata poza naszymi codziennymi granicami.

Znany polski teoretyk literatury, tłumacz, eseista, autor dokładnych prac naukowych o najnowszej filozofii i literaturze Michał Paweł Markowski postrzega antropologię nie jako konfrontację z humanistyką, ale jako kontynuację i przemyślenie tradycji humanistycznej po zakończeniu epoki modernizmu. Naukowiec wskazuje, że antropologia wprowadza nowe sposoby czytania tekstów literackich i postrzegania świata. Należy zauważyć, że antropologia od dawna była odbierana jako nauka o „innym” w czasie i przestrzeni, jednak ostatnie dziesięciolecia wykazały znaczącą zmianę w postrzeganiu tej dyscypliny [10].

Twórczość Brunona Schulza przez pryzmat antropologicznej poetyki doświadczeń. Teoretyczne aspekty problemu określonego w analizie próbujemy zanalizować w kontekście dyskursu szulcowskiego (w szerokim znaczeniu, szczególnie z uwzględnieniem epistolarnego dziedzictwa artysty). W ukraińskim i polskim literaturoznawstwie dominuje opinia o twórczości Brunona Schulza jako pewnego modelu artystycznego, zbyt odległego od rzeczywistości. Oczywiście takie podejście wiąże się z tendencją do eksperymentowania w latach 30. XX wieku, kiedy dążenia demiurgiczne, tworzenie nowych światów wydawały się całkiem naturalne. Uzupełniały ją także niektóre momenty dydaktyczne, pragnienia do rekonstrukcji tożsamości ciała i materii. W takim kontekście rozsądny jest pogląd Stefana Chwina, że Bruno Schulz nie mógł całkowicie porzucić estetycznej perspektywy materialistycznego witalizmu, która nadała rozmach jego wyobraźni [3]. Czasami ten witalizm jest hiperbolizowany w określonych obrazach hybryd jako egzystencji lęków autora, jego fobii, zaburzeń psychicznych.

Na głębokim poziomie archetypowym te imperatywy światopoglądowe korelują z ideami nietzscheizmu, przedstawionymi w szczególności w *Urodzinach tragedii* [12]. Czasami bliskość Brunona Schulza i Friedricha Nietzschego jest tak zaskakująca, że wygląda jak wykorzystanie cytatów albo przynajmniej jak intertekst, adaptacja mitologemów wybitnego niemieckiego filozofa. Polski modernista udaje się do modelowania tzw. principium individuationis, zgodnego z Nietzscheańską interpretacją sztuki

ki apollińskiej. To właśnie ta sztuka jest ściśle związana z moralnością, świadomością, wyraźnym rozróżnieniem dobra i zła. Sformułowana przez Nietzschego zasada cementuje byt, ukazuje się jego błoną, zasłoną, dlatego ukrywa prawdę o rzeczywistości. Objawia tę prawdę dionizjanizm. Dla Schulza był to cały świat, którym fascynował się, przynajmniej wskutek jego uniwersalnych priorytetów artystycznych. Ponadto starożytna kultura zawsze trzymała wyobraźnię Schulza w niewoli swoich mitów. Polski literaturoznawca, teoretyk literatury, historyk literatury polskiej Włodzimierz Bolecki zauważa, że opozycja Apolla i Dionizosa jest przeciwstawieniem kultury standardów, zasad, wartości, pozorności i nieprzewidywalnego, bezimiennego elementu natury, a w prozie Brunona Schulza taka opozycja występuje w obrazach niekontrolowanej wegetatywności jako synonimu istnienia [2]. Ponadto: polski badacz Stala Krzysztof uważa nawet wyobraźnię Brunona Schulza za przesyconą różnorodnymi obrazami rozwoju wegetatywnego [18]. W Schulza wegetacja z jej prostotą z jednej strony i nieograniczoną siłą z drugiej strony przejawia się nie tylko wśród roślin, zdarza się wiele przypadków metaforycznej wegetacji: co tylko nie poddaje się wegetacji Schulza – wszystko wokół staje się większe, rośnie, rozciąga się, urasta, porasta, podbija się, podnosi się, podrasta, obfituje, wypędza się (w górę), wylewa się sokami, rozrasta się, kwitnie, zakwita, rozkwita, dojrzewa, ale także ... więdnie, wysycha, usycha, niknie, zanika, umiera, podsycha, znika, marnuje się, marnieje się, ginie itp.

Sierpień: Przedmiejskie domki tonęły wraz z oknami, zapadnięte w bujnym i pogmatwanym kwitnieniu małych ogródków. Zapomniane przez wielki dzień, pleniły się byjnie i cicho wszelkie ziela, kwiaty i chwasty... [16, s. 9]; ... babska bujność sierpnia wyolbrzymiała w głuche zapadliska ogromnych łopuchów, rozpanoszyła się płatami włochatych blach listnych, wybujałymi ozorami mięsistej zieleni [tamże, s.10]; Był to ... głos tego miesa białego i płodnego, bującego już jakby poza granicami osoby... Buła to płodność niemal samoródcza, kobiecość pozbawiona hamulców i chorośliwie wybujała (s. 13); Buło coś tragicznego w tej płodności niechlujnej i nieumiarkowanej, była nędza kreatury, walczącej na granicy nicości i śmierci, był jakiś heroizm kobiecości triumfującej urodzajnością nawet nad kalectwem natury, nad insuficjencją mężczyzny (s. 14); *Manekeny:* Tapety

pokojów, rozluźnione błogo za tamtych dni i otwarte dla kolorowych lotów owej skrzydlatej czeredy, zamknęły się znowu w sobie, zgęstniały, płacząc się w monotonii gorzkich monologów (s. 31); *Traktat o manekinach. Do-kończynie*: ... owa pseudowegetacja kiełkowała szybko i powierzchownie, pasożytowała obficie i efemerycznie, pędziła krótkotrwałe generacje, które rozkwitały raptownie i świetnie, ażeby wnet zgasnąć i zwiędnąć (s. 46); W przyspieszonym procesie kwitnienia kiełkowały w tym listowiu ogromne, białe i różowe kwiaty, pączkowały w oczach, bujały od środka różowym miąższem i przelewały się przez brzegi, gubiąc płatki i rozpafając się w predkim przekwitaniu (s. 47); *Pan*: Ogród był rozległy i rozgałęziony kilku odnogami i miał różne strefy i klimaty. W jednej stronie był otwarty, pełen mleka niebios i powietrza, i tam podścielał niebu co najmniejszą, najdelikatniejszą, najpuszystszą zielenią. Ale w miarę jak opadał w głąb długiej odnogi ... wyraźnie pochmurniał, stawał się opryskliwy i niedbały, zapuszczał się dziko i niechlujnie, srożył się pokrzywami, zjeżał bodiakami, parszywił chwastem wszelkim, aż w samym końcu między ścianami, w szerokiej prostokątnej zatoce tracił wszelką miarę i wpadał w szal (s. 56) itp.

Więc problem obecności idei F. Nietzschego w twórczości Schulza interesował W. Boleckiego, który pisał o ich czterowymiarowym transferze w praktyce artystycznej polskiego prozaika. Jest to przede wszystkim marker adaptacji nietzscheizmu w modernizmie wschodnioeuropejskim, mechanizmów wpływu tej filozofii na literaturę polską tego okresu, wpływu na świat fantasy Brunona Schulza literatury niemieckiej oraz podkreślenia konkretnych motywów i ideologemów Nietzschego dotyczących struktury dzieł Schulza. Według W. Boleckiego, problem badania tego wpływu jest skomplikowany i związany z wieloma czynnikami, w tym dlatego, że w literaturze modernistycznej idee Nietzschego brzmiały głównie w postaci anonimowych, przefiltrowanych przez inne lub znacznie zdeformowanych ech. [2].

Wielowymiarowy świat Schulza opiera się nie tylko na twórczym wykorzystaniu idei nietzscheańskich, ale na ciągłym balansowaniu między całościowym tworzeniem świata a naprawą „ułamków potłuczonego zwierciadła” [1]. Takie równoważenie jest możliwe dzięki tej samej konstrukcji alternatywnych światów, korelacji przestrzeni profanum z mistycznymi wizjami tradycji judaistycznej. Pisarz ucieka się do inności, która przecina

się z koncepcją Emmanuela Levinasa w traktacie *Całość i nieskończoność*: francuski myśliciel wyraża metafizyczne dążenie do osiągnięcia etycznej niezłomności Innego. Dla słynnego filozofa Twarz jest zarówno śladem prowadzącym do nieskończoności, jak i wejściem w kontakt z odwieczną energią pierwotną [9]. W *Traktacie o Manekinach. Dokończenie* autorstwa Brunona Schulza Twarz staje się również materią pamięci: „Twarz mojego ojca, gdy to mówił, rozeszła się zamyśloną lineaturą zmarszczek, stała się podobna do sęków i słoików starej deski, z której zheblowano wszystkie wspomnienia” [16].

Zdaniem polskiej badaczki Anny Banasiak, „spotkanie z Innym jest zatem rodzajem cudu naturalnego, możliwością tworzenia nieistniejących światów z substancjalnego żywiołu przedmiotów” [1]. Z tego punktu widzenia powstaje przestrzeń *Republiki marzeń* jako ucieleśnienie uniwersalnego modelu świata w tekstach Schulza. Wizji tej sprzyja czytanie przez prozaika dzieł religioznawczych, dzięki którym przestrzeń urbanistyczna zostaje zinternalizowana, przekształcając się w wewnętrzne, zlokalizowane i pełne duchowych intencji kontinuum.

Oryginalność poetyki doświadczenia Brunona Schulza. W każdym razie, a naturę poetyki Schulza należy tłumaczyć estetyką receptywną. To ona podkreśla antropologiczny składnik stosowanych przez pisarza technik i środków poetyckich. W końcu fikcja, fantazja są bezpośrednio związane z zaproponowaną przez W. Isera koncepcją antropologii literatury jako licznych wirtualnych światów. Tak więc literatura piękna przyczynia się do kompleksowego pokazania rzeczywistości, jej rozległej reprodukcji w ścisłym związku z psychologią, refleksjami bohaterów. Pogląd dotyczący zależności modelowania świata w tekście od humanocentryzmu oraz wpływu czynników antropocentrycznych może radykalnie zmienić samą teorię literatury, jej instrumentację zgodnie z najnowszymi podejściami poststrukturalistycznymi. Chodzi o odsunięcie zasady tekstualności na dalszy plan, zastąpienie artystycznej immanencji czynnikami nieliterackimi, zrezygnowanie z poszukiwania nowych modeli interpretacji. Zamiast tego uwaga skupia się na czytelniku, jego refleksji i myślach. Świat autora staje się również przedmiotem uwagi zwolenników podejścia receptywnego. Całkiem naturalnymi wydają się wnioski W. Isera dotyczące tekstu literackiego jako fikcji w eseju *Rzeczywistość fikcji. Elementy historycznie-funk-*

cjonalnego modelu tekstu literackiego. Literaturoznawca rozważa fikcję jako ontologiczną właściwość literatury, która koncentruje się na modelowaniu i reprezentacji rzeczywistości, poza jej powiązaniem ze sferą denotatów. Najważniejszy jest świat czytelnika, jego intencje, hermeneutyczne i fenomenologiczne podejście do wewnętrznej przestrzeni tekstu [7].

Idee te odzwierciedlają również poglądy niemieckiego historyka i teoretyka literatury Hansa Roberta Jaussa, który odróżniał intencje czytelnicze od emocji autora, doświadczenia odbiorcy od doświadczeń autora. Interpretacja jest nieograniczona, a jej wskaźniki nie są domyślnie zawarte w pracy, proces percepcji odbywa się wyłącznie na podstawie empirycznego i emocjonalnego tła odbiorcy. Ta lista sprowadza się do prostej tezy – czytanie jest zawsze subiektywne i prowadzi do tworzenia subiektywnych wrażeń i wniosków [tamże]. Jednak bierzemy pod uwagę także sądy niemieckiego filozofa, znanego w świecie naukowym badacza, założyciela tzw. hermeneutyki filozoficznej Hansa-Georga Gadamera: naukowiec zbiera w całość świat, tekst artystyczny i autorską subiektywną sferę, uzasadniając połączenie horyzontu modelu literackiego z horyzontem czytelnika. Należy zauważyć, że tekst zawiera znaczenie, które programuje jego odbiór, dekodowanie. Bez tego komponentu strategicznego każda percepcja byłaby niezwykle subiektywna lub miałaby graniczny stopień dowolności interpretacji, ale dzięki semantycznemu dekodowaniu i strukturalizacji fabuły czytelnik wchodzi w interakcję z tekstem i estetycznie go poznaje. Dlatego interpretacja tekstu literackiego nie jest produktem subiektywnego postrzegania czytelnika, ale procesem kierowanym przez autora [4]. To właśnie ten aspekt estetyki receptywnej daje wiele owocnych kierunków badań w dziedzinie antropologii literatury.

Wymiar antropologiczny pozwala zrozumieć oryginalność poetyki doświadczenia. Znany polski badacz literatury Ryszard Nycz traktuje ją w kontekście zakrętu kulturowo-antropologicznego, urzeczywistnienia w niej cech i oznak dyskursu humanocentrycznego. Zastanawiając się nad elastycznymi możliwościami poetyki tego rodzaju, naukowiec zatrzymuje się na rozróżnieniu dwóch podstawowych pojęć teorii literatury: antropologii literatury i antropologii literackiej. Z jednej strony przed nami fundamentalne antropologiczne podstawy twórczości, z drugiej zaś antropologiczne aspekty ka-

tegorii i struktur literackich. W związku z tą dychotomią R. Nycz proponuje pojęcie *antropopoetyki* jako możliwości przekraczania granic semantycznych i ontologicznych [13]. Więc znów jest to możliwe dzięki fikcji jako sposobowi reprezentowania, przewycięzania i dekonstrukcji stabilności, ustalonego porządku rzeczy. Dlatego literatura przedstawia różne przejawy transgresywnej tożsamości, pozwalając pokazać zmiany, transformacje bohaterów, ich duchowe poszukiwania w kontekście przekraczania granic.

Takie podejście przybliży sformułowanie podstawowych zasad *kulturowej teorii literatury*, do których należą tzw. transdyscyplinarność, uwolnienie spod immanentnej specyfiki literatury, jej cech stylistycznych, poetologii. „Innym istotnym impulsem jest potrzeba spojrzenia w tej perspektywie na literaturę jako na formę (repertuar form, postaw, strategii) artykulacji doświadczenia (a zatem trochę „odpodszewki”). Oznacza to m.in. odwrót od rozumienia poetyki w sensie upow szechnionym przez strukturalizm, tzn. jako nauki o możliwościach literatury i regułach produktywności sensotwórczych struktur ... i powrót do jej starszego, bardziej empirycznego pojmowania jako wiedzy o rzeczywistych (zrealizowanych), formalnych środkach (formach i sposobach) organizacji doświadczeniowo-wyobrażeniowego materiału twórczego” [tamże].

Z tymi poglądami zgadzają się rozważania polskiego badacza Macieja Wróblewskiego, który solidaryzuje się z myślą o ambiwalencji, dwoistości antropologii literackiej. Po pierwsze, zgodnie z tym podejściem uwzględniają skalę literacką w tekście, ciężar właściwy fikcyjnych elementów w nim zawartych. W tym celu angażują strukturalistyczne metody analizy i interpretacji. Po drugie, antropologia pozwala oderwać się od tekstu jako kategorii samodzielnej i zastosować tzw. mimikrę antropologiczną, zestaw kategorii i technik interpretacyjnych do badania codziennego życia przedstawionego w tekście, świata roślin i zwierząt, wypełnionych znaczeniem gestów, zwyczajów i norm. Fikcja jako dominująca optyka świata artystycznego przyczynia się do rozwarstwienia go na liczne hierarchie, które nadają się do obserwacji z perspektywy humanocentryzmu. Zdaniem badacza fikcja umożliwia równoważenie „między umykającym kulturowym faktem zakodowanym w tekście literackim (rozumianym także jako praktyka językowa i kulturowa) a potrzebą precyzyjnego zdania sprawy z procesu badawczego” [19].

Polski literaturoznawca, historyk i teoretyk literatury Magdalena Popiel zaproponowała pojęcie estetyki antropologicznej, łączące różne praktyki badawcze, od psychologii twórczości po historię idei. Literaturoznawca odróżnia tradycyjną estetykę z jej skupieniem na badaniu sfery obiektów świata zewnętrznego oraz estetykę antropologiczną z człowiekiem w centrum, jego duchowymi intencjami i refleksjami. Humanistka na obecnym etapie musi pozbyć się nadmiernego logocentryzmu, preferując nieprzewidywalne i do końca niepoznane procesy w sztuce. Warto zauważyć, że nowe rozumienie statusu i roli artysty wiąże się właśnie z modernizmem i awangardą, opartymi na filozofii przecucia, przewidywaniach kolejnych epok. Najważniejsze było przedstawienie artysty jako eksperymentatora, zdolnego do demaskowania uniwersalistycznych schematów i zbliżenia do pluralizmu metodologicznego. M. Popiel jest przekonana, że „odrzućcie XIX wiecznego biografizmu i psychologizmu owocowało swoistą postawą resentymentu, której rezultatem było formułowanie mocnej zasady emancypacji dzieła” [14].

Rzeczywiście, dzieło jest cenne dla Brunona Schulza ze względu na jego pragnienie reprezentowania świata poprzez wyobraźnię. Zjawisko to podkreśla się w pracach badaczy skupiających się na interdyscyplinarnych aspektach twórczości prozaika, w szczególności na związkach ze sztuką filmową, wizualnym szeregiem jego ekranizowanych utworów. Stworzenie niepowtarzalnej kinopoetyki obserwuje się na poziomie plastyczności narracji, mającej na celu odtworzenie płynącej rzeczywistości, materii, szeregu dziwacznych metamorfoz. W polu widzenia znajduje się animizacja sfery podmiotów, antropomorfizacja zwierząt oraz ogólnie reifikacja świata organicznego. Co więcej, chodzi o całkowitą inwersję jako niezbędną przesłankę wyżej wymienionych transformacji. Jednocześnie podkreśla się związek z awangardową sztuką filmową, autentyczność technik i środków wizualizacji, uwyrażnia się poszczególne elementy surrealistycznej stylistyki. Biorąc pod uwagę poezję związaną z konkretną sytuacją historyczną, aktualizowany jest problem nieprzetłumaczalności tej kinopoetyki na język współczesnej sztuki filmowej, zasadniczej niemożności adaptacji do niej.

Chodzi raczej o nakłanianie, sugestywny wpływ iluzji filmowych, które mogły być konsekwencją wizji dzieciństwa, wspomnień, wczesnej fascyna-

cji poruszającymi się obrazami. Tak czy inaczej, to czytelnik decyduje, w jakich granicach interpretacyjnych zbadać tekst Schulza, która perspektywa jest optymalna do ustalenia interdyscyplinarnych korelacji w *Skleпах cy-namonowych* i *Sanatorium pod Klepsydrą*. Okazyjnie literaturoznawcy poruszają problemy psychoanalizy, charakterystyczne dla awangardowej estetyki automatycznego pisania, technik narracyjnych. Zdaniem polskiego badacza Pawła Sitkiewicza, „to prawdziwy raj dla filmoznawców ze szkoły psychoanalitycznej, którzy z łatwością by dowiedli, że liczne fantasmagorie stanowią literacko prze-tworzone i silnie zmitologizowane wspomnienia z kinematografu pierw-szych lat XX wieku” [17].

Z tą awangardową poetyką sztuki filmowej koresponduje sama natura obiektów przedstawionych w dziełach Schulza. Należy wziąć pod uwagę ich materialną naturę, zdolność do nieskończonych przemian i transformacji. Polski pisarz był zwolennikiem tzw. redukcjonizmu ontologicznego, sprowadzanie świata reprezentowanego przez wyobraźnię do materii, urzeczowienia. Polski historyk literatury, krytyk literacki, badacz literackiego dyskursu Schulza Kazimierz Wyka w takim kontekście uważa, że świat istnieje bezwładnie, mimowolnie, automatycznie, poza obiektowością, bez udziału świadomości. Dlatego nazywa go przejawem „fizjologicznego redukcjonizmu”, co jest możliwe na podstawie wyparcia wrażliwości jako antropologicznej właściwości świata, psychologizacji ludzkich działań. Stąd deklarowany przez polskiego naukowca antyhumanizm z nieodłączną dehierarchizacją, bezkształtnością, żywiołowością materii, ciągłą „egzotyką martwości”. Świat zastygłego, nieożywionego, skamieniałego, automatycznego i marionetkowego, zdaniem badacza, dominuje w systemie artystycznym prozaika, „Schulz martwi się jedynie marginalną egzystencją, która jest wypychana na skraj czasu; to epos emerytów i dziwaków na tle pustego czasu” [20].

Należy zauważyć, że ponieważ Schulz nie traktuje ciała wyłącznie w zakresie indywidualizacji i personalizacji bohaterów, to ostatnie istnieje w ramach natury, materii, determinuje się przez procesy organiczne. W tym sensie ciągle przemiany prowadzą do degradacji, przekreślają możliwość transcendencji cielesnej. Jednocześnie transgresja nadal zachodzi poprzez przemieszczenie materii, przekraczanie granic indywidualnego, łamanie tabu i ustalonych granic kulturowych. W literaturoznawstwie aktualizuje

się myśl o konieczności badania autorskich technik i metod dla rozumienia manipulacji materią w systemie pisarza. To jest podstawa autorskiej filozofii kultury. Stąd wybredna uwaga na motywy wegetacji, rozkwitu i więdnienia, teatralne obrazy zza kulis, które wspólnie przyczyniają się do koherencji tematycznej i polifonii przedstawionych obiektów. Metaforyka wegetacji, choroby, okaleczenia, całkowitego zniszczenia, płynności czasu, podatności materii na rozkład itp. generują efekt kontrastu zbudowanego na zestawieniu życia i śmierci, na grze światłocienia, zmienności krajobrazów itp. Bardzo trafnie takie procesy charakteryzuje znana polska badaczka twórczości Schulza Żaneta Nalewajk, podsumowując: „W tym metaforycznym ruchu dokonuje się transgresja. Rzeczywistość zatracą cechy istotowe, jawią się jako panmaskarada, przypomina chylący się ku końcowi karnawał. Zza opowieści o nim prześwituje przestrzeń „realności pierwotnej”, w której każdy okres świetności i rozwoju, zgodnie z nieubłaganyymi prawami wegetacji, musi być nieuchronnie zwieńczony fazą schyłkową” [11].

W świecie Schulza możliwe stają się groteskowe kombinacje, wizualna reprezentacja witalności, pulsujące życie, które kwitnie i szaleje, a jednocześnie opowieść o okaleczeniach i różnych przejawach rozkładu. Z takimi dziwacznymi przeplataniem wiąże się palimpsest warstw tekstowych, polisemia narracyjna, wielowymiarowość gatunkowa. Właściwości te przejawiają się przede wszystkim w wykorzystaniu poetyki apokryfu, jego formatywnych mocy dla fabuł Schulza. Specyfika autorskiej interpretacji apokryfu polega na tym, że jest on przedstawiony w dynamice semantycznej, dalekiej od ortodoksji i pierwotnej natury gatunkowej. Natomiast w tych archaicznych elementach gatunkowych podkreśla się cielesność jako dominującą cechę w fizycznej parametryzacji człowieka Sklepach Cynamonowych i Sanatorium pod Klepsydrą. Wpływa również apokryficzna funkcja podtytułu, która programuje percepcję i interpretację dzieła zgodnie z autorskimi wizjami. To przede wszystkim *Traktat o manekinach albo Wtóra Księga Rodzaju*, które stają się swoistą instrukcją gatunkową dla adresata. Charakter apokryficzności Schulza wynika z mechanizmu syntezy motywów religijnych z profanum. Stąd wielowymiarowa lektura jego dzieł, zbudowanych na zasadach międzykulturowego łączenia epok, stylów, poetyki.

Wnioski. Antropologiczny wymiar poetyki pozwala w specjalnych praktykach literackich poznać siebie, własną tożsamość, dzięki interpretacji formy uświadomić sobie twórczą aktywność artysty i czytelnika, rozpoznać punkty przecięcia ich świadomości. Świat tekstu jest interpretowany z punktu widzenia osobistych przekonań, które wpływają na poetykę postaci, recepcję czytelnika i rodzaj fantazji. Szczególną wagę nabiera semantyczna trójjedność „autor-bohater-czytelnik”, dzięki której dzieło można zanalizować w kontekście dialogu zobiektywizowanego przez autora świata artystycznego i prawdziwej, konkretnie historycznej rzeczywistości. Równie ważna jest interakcja tekstu z przestrzenią pozatekstową, tradycją kulturową, dynamiką świadomości. Na tym dialog świadomości z perspektywy epok ujawnia ontologiczne uniwersalne znaczenia, historyczną pamięć zbiorową. W ramach antropologii literackiej można również prześledzić dynamikę poetyki od archaiki, tradycjonalizmu do indywidualnych i twórczych olśnień. Wszystko to otwiera nowe znaczenia i perspektywy antropologii analitycznej w literaturoznawstwie, demonstrując jej elastyczność w rozwiązywaniu zarówno pytań formatywnych, jak i głębokich uniwersalnych problemów „humanocentrycznych”.

LITERATURA

1. Banasiak A. Inspiracje schulzowskie: od stworzenia świata do naprawy ułamków potłuczonego zwierciadła. *Bruno Schulz a kultura pogranicza: materiały dwóch pierwszych edycji Międzynarodowego Festiwalu Brunona Schulza w Drohobyczu*. Drohobycz: Kolo, 2007. S. 332–334.
2. Bolecki W. Wenus z Drohobycza (o Brunonie Schulzu). Warszawa, 2017. 212 s.
3. Chwin S. Twórczość i autorytety: Bruno Schulz wobec romantycznych dylematów tworzenia. *Pamiętnik Literacki*. 1985. T. LXXVI, z. 1. S. 69–93.
4. Gadamer H. *Philosophical Hermeneutics*. Berkeley: University of California Press, 2004. Second edition. 300 s.
5. Geertz C. *The Interpretation of Cultures*. London: Basic Books, 2017. Third edition. 478 s.
6. Gumbrecht H. *Production of Presence. What Meaning Cannot Convey*. Stanford, California: Stanford University Press, 2004. 200 s.
7. Iser W. *Prospecting: from Reader Response to Literary Anthropology*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press Baltimore and London, 1989. 316 s.

8. Jauß H. Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik. Frankfurt am Main: Publisher | Suhrkamp, 1991. 877 p.
9. Levinas E. Totalité et Infini, Essai sur l'extériorité. La Haye: Martinus Nijhoff, 1961. 343 p.
10. Markowski M. P. Rola humanistyki we współczesnym społeczeństwie [Wykład uniwersytecki]. Powst. przed 2007. Przekł. ukr.: Rol' gumanistiki v sučasnomu suspil'stvi. L'viv: Centr gumanitarnih dostižen. Kiïv: Smoloskip, 2007. 64 s.
11. Nalewajk Ż. W stronę perspektywizmu. Problematyka cielesności w prozie Brunona Schulza i Witolda Gombrowicza. *Słowo, obraz, terytoria*. Gdańsk, 2010. S. 73.
12. Nietzsche F. The Birth of Tragedy; Untimely Meditations I–IV. New York: Cambridge University Press, 1997. 624 p.
13. Nycz R. Antropologia literatury – kulturowa teoria literatury – poetyka doświadczenia. *Teksty drugie*. 2007. T. 6. S. 34–49.
14. Popiel M. Poetyka autokreacji. Narracje doświadczenia artystycznego. *Kulturowa teoria literatury. II. Poetyki. Problematyki. Interpretacje*. Kraków, 2012. S. 63–64.
15. Schulz B. Księga listów / Zebrał, opracował, wstępem, przypisami i aneksem opatrzył J. Ficowski. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1975. 190 s.
16. Schulz B. Sklepy cynamonowe. Sanatorium Pod Klepsydrą. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1994. 320 s.
17. Sitkiewicz P. Fantasmagorie. Rozważania o filmowej wyobraźni Brunona Schulza. *Szulz / Forum*. 2012. Nr 1. S. 44–45.
18. Stala K. Na marginesach rzeczywistości. O paradoksach przedstawiania w twórczości Brunona Schulza. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, 1995. 351 s.
19. Wróblewski M. Antropologia literatury? *Teksty drugie*. 2023. Nr 3. S. 7.
20. Wyka K. Stara szuflada i inne szkice z lat 1932–1939 / oprac. M. Urbanowski. Kraków Wydawnictwo Literackie, 2000. 773 s.
21. Павлишин А. День народження Бруно Шульца. Геній з Дрогобича, який міг би отримати по війні Нобелівську премію. *Еспресо. Захід*. 12 липня 2021 р. URL: <http://surl.li/hbogm>
22. Павлишин А. «Нам і далі загрожує вічність». Київ: Дух і Літера, 2021. Вид. 2-ге. 352 с.